

OMON MUXTOR ROMANLARIDA SYUJETNING ORIGINALLIGI

Yuldosheva Umida

*O‘zbekiston Respublikasi Sirdaryo viloyati
Guliston davlat universiteti “Adabiyotshunoslik”
yo‘nalishi tayanch doktoranti
+998994403996*

OMON MUXTOR ROMANLARIDA SYUJETNING ORIGINALLIGI

Annotatsiya. Ushbu maqolada syujet va kompozitsiya istelohlarining ilmiy-nazariy asoslari tushuntirib berilgan. Omon Muxtor romanlarida original syujetlardan foydalanganligi “Ko‘zgu oldidagi odam”, “Ming bir qiyofa” romanlari misolida tahlil qilingan. Maqolada syujetning unsurlari bo‘lgan prolog, epilog, ekspozitsiya, tugun, kulminatsiya, yechim ilmiy izohlanib, misollar yordamida tushuntirilgan.

Kalit so‘z. Kompozitsiya, syujet, prolog, epilog, ekspozitsiya, tugun, kulminatsiya, yechim, rivoya, tavsif, diolog.

ОРИГИНАЛЬНОСТЬ СЮЖЕТА В РОМАНАХ АМОН МУХТОР

Абстрактный. В статье изложены научно-теоретические основы сюжетно-композиционного выбора. Использование оригинальных сюжетов в романах Амона Мухтара анализируется на примере романов «Человек в зеркале» и «Тысяча лиц». В статье элементы сюжета, пролог, эпилог, экспозиция, завязка, кульминация, развязка научно объясняются и поясняются с помощью примеров.

Ключевое слово. Композиция, сюжет, пролог, эпилог, экспозиция, узел, кульминация, развязка, повествование, описание, диалог.

ORIGINALITY OF THE PLOT IN THE NOVELS OF AMON MUKHTOR

Abstract. This article explains the scientific-theoretical basis of plot and composition selections. The use of original plots in Amon Mukhtar's novels is analyzed on the examples of the novels "The Man in the Mirror" and "A Thousand Faces". In the article, the elements of the plot, the prologue, epilogue, exposition, knot, climax, solution are scientifically explained and explained with the help of examples.

Keyword. Composition, plot, prologue, epilogue, exposition, knot, climax, solution, narration, description, dialogue.

Badiiy asar kompozitsiyasi va syujeti tushunchalari bir-biriga yaqin, aloqador tushunchalar bo‘lganligi bois ba’zi hollarda chalkashliklar yuz beradi. Kompozitsiya syujetga nisbatan keng qamrovli tushunchadir. Butun asarni yagona kompozitsiya sifatida qaraydigan bo‘lsak, syujet uning eng yirik bo‘lagidir. “Demak, syujet deganda, asar qahramonlari hayotidagi voqealar va ana shu jarayondagi aloqalar, munosabatlar, to‘qnashuvlar, o‘shish-o‘zgarishlar... tushuniladi” [1-122]. Syujet asardagi voqelik

bo‘lib, ekspozitiya, tugun, voqealar rivoji, kulminatsiya, yechim singari unsurlardan iboratdir. Shuningdek, ba’zi asarlarda prolog (kirish so‘z) va epilog (xotima) ham keltirilgan bo‘lib, ular ham syujet elementlaridan sanaladi. Syujet shu qat’iy tarkibiy qismlardan iborat bo‘lib, tugun, voqealar rivoji, kulminatsiya syujet tarkibida albatta bo‘lishi lozim. Ekspozitsiya va yechimni berilishi muallif ixtiyoridagi masala. Prolog va epilog ham butkul ixtiyoriydir.

Kompozitsiya esa sujet bilan birga udan tashqarida bo‘lgan barcha elementlarni ham qamrab oladi. Kompozitsiya – lotincha so‘zdan olingan bo‘ib, tartibga solish, tuzib chiqish degan ma’nolarni anglatadi. “Badiiy asardagi shakl komponentlarini mazmuni shakllantirish va ifodalsh uchun eng qulay tarzda uyushtirish kompozitsiyaning zimmasidagi vazifa sanaladi”[2-180]. Omon Muxtor romanlari murakkab kompozitsiyon qurilishga ega. Negaki, romanlari tarkiban qismlarga, bo‘limlarga bo‘lingan. Ba’zi bo‘limlarining o‘zi ham yana qismlarga ajratilgan. Ularning har biri uchun alohida sarlavha qo‘yilgan. Masalan, muallifning “To‘rt tomon qibla” trilogiyasi uch romandan iborat: “Ming bir qiyofa”, “Ko‘zgu oldidagi odam”, “Tepalikdagi xaroba”. Bu romanlarning har biri shakl jihatidan yana o‘z o‘rnida bir nechta boblarga bo‘lingan – “Ming bir qiyofa” romani uch hikoyatdan iborat bo‘lib, roman ostida birlashgan bu asar uchta kompozitsion yaxlitlikdan iborat ekan. Muallifning poetic mahoratini belgilab beruvchi omillardan yana biri shuki, birinchi hikoyat “To‘rt manzara” deb nomlanib, bu asar kompozitsiyasi to‘rt manzara, ya’ni to‘rt syujetni o‘z ichiga oladi.

1- “To‘rt manzara” – har bir manzara uchun alohida sarlavha berilgan. 1- “Tutqun”, 2- “Parvoz”, 3- “Go‘r azobi”, 4- “So‘nggi kun”. Shakl jihatidan u to‘rt qisimdan iborat. Har bir qism bir – birining mantiqiy davomi bo‘lib, asarda ilgari surilgan bosh g‘oya mohiyatin ochib berish uchun shakllantirilgan. Asar mazmunida hayotdagi ba’zi insonlar o‘z maqsadlariga erishish uchun niqoblanib olishlari, xuddiki, bir insonning minglab qiyofalari mavjud bo‘lib, libos kabi ulardan xohlaganini o‘rni bilan ishlatishlari yoritib berilgan. Qarimsiq-ko‘sa, kal, cho‘tir-g‘ilay obrazlari mana shunday ikkiyuzlamachi, munofiq insonlarning umumlashma obrazlari edi;

2- “Olisdagi odam” hikoyati – ushbu hikoyat yaxlit bitta syujetdan iborat bo‘lib, undagi ming bir qiyofa egalari birinchi hikoyadagi kabi o‘ta munofiq kimsalar emas, ammo mansab va hoy-u havas sabab odamiylikdan va sadoqatdan yiroqlashgan kimsalar. Bunday insonlar oramizda ko‘plab topiladi. Bular Kabirov va Gulxumor obrazlari. Bir qaraganda ulardan samimiy, ulardan yaxshi do‘st yo‘q; bir qarasang butkul begona.

3- “Afandining bolaligi” hikoyati – bu hikoyatda “biz” kabi oddiy odamning ming bir qiyofasi aks etgan. Burhon Sharif – ezgulik uchun jinoyatchilarga qarshi kurashadigan qahramon. Hamma uni tengsiz sadoqat va mardlik timsoli deb biladi. Birinchi hikoyatda Abdulla Hakimni Burhon Sharif deb o‘ylab otib tashlashadi. U

Abdulla Hakim ekanligini aytib tirik qolishi mumkin edi, ammo shunchaki tanishi bo'lgan Burhon Sharifni himoya qilgisi keladi. Burhon Sharif esa o'zi uchun jonini qurbon qilgan insonning she'rlari bir vaqtlar umryo'ldoshiga atab yozilganligini bilib qolgach, Abdulla Hakimning she'rlarini kitob qilib chiqarish fikridan qaytadi, odamiylikka xiyonat qiladi. U o'z menini, hasadini, kibrini yengolmaydi.

Uchinchi hikyatni Omon Muxtor "Afandining bolalaligi" bo'lib, bu hikoyat ham yuqoridagilari singari murakkab shaklga ega muallif uni quyidagi qismlar orqali shakllantirgan:

- 1- kirish – muallif Abdulla Hakimning asl iste'dod egasi ekanligini aytib o'tadi;
- 2- Abdulla Hakim tomonidan Afandiga bag'ishlab yozilgan she'r;
- 3- ramzlar vositasida ifoda etilgan masal;
- 4- asosiy qismda Nasriddining bolaligi voqealari;
- 5- xotima bo'lib, Burhon Sharifning Sadirjon bilan suhbatini tasvirlangan.

Kompozitsiya deyilganda biz syujet bilan birga, badiiy nutq, peyzaj, portret, detall, kiritma epizod, lirik chekinish, obrazlar sistemasi kabi unsurlarning barchasini tushunishimiz lozim. Diolog, monolog, ichki monolog, maktub kabilar ham shular jumlasidandir. Kompozitsion jihatdan mohirona qurilgan asar har doim o'qishli bo'ladi. Hayotiy materialni badiiy voqelikka aylatirish kompozitsiyaning ishidir. Unda mavjud barcha unsurlardan, imkoniyatlardan o'rnida foydalanish va yozuvchi iste'dodining ta'sirida yetuk asarlar dunyoga keladi. Bu o'rinda bilim va tajribaning, dunyoqarashning ham o'rnini muhimdir.

Lirik asarlarda deyarli syujet bo'lmaydi, agar ular voqeaband bo'lmasa. Ammo har bir asarda kompozitsiya mavjud. Hattoki, shoir his-tuyg'ularining tasviriy vositalar orqali qog'ozga tushgan holatida ham kompozitsiya orqali ifodalanadi. Syujetsiz badiiy asar yuzga kelishi mumkin, kompozitsiyasiz aslo yo'q.

Kompozitsiya epik va dramatik asarlarda lirik asarlarga nisbatan yaxshiroq shakllangan bo'ladi, chunki ularda syujet borligi sababli yaqqol ko'zga tashlanadi.

Ilmiy adabiyotlarda epik asar kompozitsiyasi uch qismdan iborat bo'lishi aytib o'tilgan. Bular: "rivoya, tavsif va diolog" [2-183] lardir. Rivoya matni – muallif nutqidir. U sodir bo'layotgan voqea-hodisalarni umumlashtirib, tartibga solib turadi. Rivoya matnining yetakchi xususiyati harakat bo'lib muallifning voqealar sodir bo'layotganligi haqidagi nutqidir. Tavsif ham muallif nutqi, ammo unda harakat emas tasvir muhim. Bunga joy, tabiat tasviri, kishi portreti, psixologik tasvir kabilarni kiritish mumkin. Ularda tasvir yetakchilik qiladi. Diologlar esa personaj nutqi bo'lib, rivoya va tavsif matnidan ijrochisi orqali ham farq qiladi. Asarni jonlantiradigan, harakatga keltiradigan omil hamdir.

Syujet voqeabandlikdir. Hayotiy voqeani badiiy voqeylikka aylangan holati. Muallifda biror mavzuda asar yozish niyati paydo bo'ldimi, u eng avvalo xayolida

“pishirib, tayyorlab” oladi. Asar yozilishining o‘z tartibi bor. Ba’zi hollarda muallif qandaydir ijodiy maqsadni ko‘zlab bu tartibni o‘zgartirmasa, deyarli bir xil ketma-ketlikka rioya qilinadi. Ekspzitsiya – joy, holat tasviri bo‘lib, kitobxonni asarga olib kirishga, holatni yaxshiroq anglashiga ko‘maklashadi. Buni faqatgina joy tasviri deb tushunish noto‘g‘ri tushuncha. U voqealar sodir bo‘ladigan joy, qahramon holatlari, tuguniing kelib chiqish sabablari bilan ham kitobxonni tanishtiradi. Tugun – konfliktning yuzaga kelishi. Qarama-qarshilikning, to‘qnashuvning boshlanishidir. Voqealar rivoji davomida muammo yiriklashadi va kulminatsiyada “portlash” sodir bo‘ladi. Kulminatsion nuqta – asardagi voqealarning eng keskinlashgan nuqtasidir. Yechim – muammolarning hal bo‘lishi, konfliktlarning yakun topishidir. Modrnizm adabiyotida yechim berilmayotgan asarlar ko‘payib bormoqda, muallif asar xulosasini kitobxonning o‘ziga topshirishni afzal bilmogda. Prolog va epilog esa hamma asarlarda ham mavjud emas, lekin asar haqida muallifning o‘z fikri va xulosasi ushbu unsurlarda aks etadi. Shu sababli ham ular “Kirish so‘z”, “Xotima” istelohlari bilan ham yuritiladi.

Omon Muxtor asarlaridagi kirish so‘zlarni ham alohida sarlavha bilan nomlashga harakat qilgan. “Ming bir qiyofa” asarining kirish so‘zini “Ikki og‘iz so‘z” deb nomlagan. “Kim o‘qisin-o‘qimasin, ochig‘ini aytishim kerak: bu – xayoliymi, falsafiyimi shunaqa bir asar!” [3-10]-degan jumlar bilan boshlangan. Asardagi voqealarda ko‘proq xayolot yetakchilik qilishini va asarni dunyodagi hamma eng go‘zal ya‘ni qalbi go‘zal (ta‘kid bizniki) insonlarga bag‘ishlaganligini aytib o‘tadi. “Ko‘zgu oldidagi odam” romanining kirish so‘zi esa, “Muallifdan” sarlavhasi “Asarga kirmay qolgan satrlar izohi bilan berilgan”. “Ushbu asarda bir yigitning hayoti manzarasi o‘z tilidan hikoya qilinadi...

Kimdir asarni hayotiy, kimdir g‘irt to‘qilgan ekan, der. Shakli kimgadir murakkab, kimgadir jo‘n tuyular. Yoki, kimdir uni boshqa asarlarga qiyoslagisi kelar... men uchun bu – ahamiyatsiz! Hovuzdan har kim o‘z chelagi bilan suv tortadi” [3-166]-deb izoh beradi muallif asar haqida. Ushbu asarda muallif birdaniga ikkita kirish qism yozgan. Yuqorida aytib o‘tganimiz asarga umumiy kirish qism bo‘lib, muallif tilidan aytilgan. Asar hikoyachi qahramon Valijon tomonidan so‘zlab berilganligi bois, yana bir kirish so‘z qahramonimiz tilidan aytilgan bo‘lib, “Dahmaza” (**Kirish**) sarlovhasi ostida berilgan. Ushbu qismda asar voqealari bo‘lib o‘tadigan joy, ya‘ni Shirinko‘l qishlog‘ining ta‘rifi berilgan. “Eshitganmisiz, yo‘qmi...

Shirinko‘l degan joy bor!

Boyko‘l, Issiqko‘l, Qorako‘l, hattoki Lolako‘l qulog‘ingizga chalingan, albatta. Lekin shirinko‘lni bilmasligingiz mumkin...” [3-165].

Ekspozitsiya – “O‘shanda kuz kunlari edi.

Kechasi yomg‘ir yog‘ib, yarim tunga borganda osmon negadir o‘z-o‘zidan darz ketib, qoq to‘rt bo‘lakka ajraldi.

Shu asno osmonning goh u – goh bu burjida lovullab xuddi gulxan yondi.

Keyin alanga ko'kdan yerga ko'chgandek bo'ldi: maktab binosi tepasida bir dasta olov yarq etdi! Nihoyat, skunat cho'kib yana yomg'ir beozor shivalay boshladi.

Borliq – bir qur hurkib-pishqirgach, homush tortgan otni eslatardi” [3-166].

Kirish so'zda (“Dahmaza” – izoh bizniki) – ta'rif, ekspozitsiyada esa – tasvir berilgan.

Tugun – Valijon choyxonada marhum Siroj muallimni ko'rgan paydidan muammolar boshlanadi. “Choyxona to'ridagi kishi – begona birov emas, - tinniq havo rang kostyum kiyib, olachipor bo'yinbog' taqqan Siroj muallimning o'zginasi edi” [3-169].

Voqealar rivoji – Valijonni Siroj muallimning qiyofadoshini uchratgan kundan, kulminatsiyaga qadar bo'lib o'tgan barcha hodisalarni o'z ichiga oladi.

Kulminatsiya – Valijonni g'alati orolda asir qilinishi va Siroj muallim qiyofadoshi bilan yuzma-yuz kelishi, uning Iblis ekanligini tushunib yetishi: “Men unga orqadan razm solib qaradim va birdan... boyagi yigitlardek uning ham qandaydir ko'kish alangani eslatayotgani, orqasi va oyoqlari gavdasiga nisbatan kattaroq ekanligini payqadim.

- Iblis! – deb yubordim beixtiyor. – Bu Iblis-ku, axir!” [3-297].

Ushbu romanda muammolar yechimi Valijonga Iblis tomonidan aytib beriladi.

Yechim – yechim kulminatsiyadan oldin bayon qilingan. “Siroj muallim uzoq-uzoq shaharlarda ham, Shirinko'lda bo'lganidek, ish olib boorish uchun ketgan edi. Hozir ham shu vazifani bajaryapti...

...birinchi xotini Mahliqodan tug'ilgan o'g'liga ohangdosh deb, Mahluq ismini qo'ygan edi” [3-295].

Romanlarida modernizm ruhi aks etib turadigan Omon Muxtor yechim va kulminatsiyaning o'rnini atay almashtirib berdi. Tartibga ko'ra avval kulminatsion nuqta, so'ng yechim sodir bo'lishi zarur edi. Yozuvchining bu uslubi asarni yanada shiddatli o'qilishi uchun asos bo'ldi.

Xotima – asarning yakunida xotima qism berilgan bo'lib, unda Valijoning bu voqealardan bir necha yil keyingi tinch hayoti qisqagina aytib o'tilgan.

Omon Muxtor badiiy adabiyot dengizida o'zi xohlaganday suzdi. U modernizm va milliy adabiy an'analarni uyg'un holatda o'z asarlariga singdirib yubordi. Shu sababli ham original syujetlar orqali original, takrorlanmas romanlar yoza oldi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Umurov H. “Adabiyotshunoslik nazariyasi”. T.: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 2004.
2. Quronov D. “Adabiyot nazariyasi asoslari”. T.: Navoiy universiteti, 2018.
3. Muxtor O. “To'rt tomon qibla”. T.: Sharq, 2000.
4. Ziyoz.uz